

ՍՏԵՓԱՆ ԱՐԱՋԱՆՅԱՆԻ ԳԵՂԱՆԿԱՐԶՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ստեփան Աղաջանյանը այն հիանալի հայ վարպետների շարքում է, որոնց ստեղծագործական բարձր նվաճումները հայ կերպարվեստը ներգրավեցին Նոր ժամանակի համաեվրոպական գեղարվեստական ընթացքի մեջ: Այս գեղանկարչի ժառանգությունը նշանավորվում է գաղափարաբովանդակային հարուստ լուծումներով և գեղարվեստական լեզվի ամբողջականությամբ: Աղաջանյանը ինչպես նաև մի շարք այլ վարպետներ հետևեց այսպես կոչված ավանդական ռեալիստական գեղանկարչության սկզբունքներին, աշխատելով հիմնականում որպես դիմանկարիչ:

Նկար 1. Տեսարան Շուշիում

Ստեփան Աղաջանյանը ծնվել է 1963 թ. Շուշի քաղաքում, այն ժամանակվա հայ մշակույթի կենտրոններից մեկում, որը ինչպես հայտնի է, տվել է մի ամբողջ շարք ականավոր գործիչներ հասարակական կյանքի ամենատարբեր բնագավառներում, որոնց թվում է ամենախոշոր հայ քանդակագործ Հակոբ Գյուրջյանը: Սկզբնական կրթությունը Աղաջանյանը ստացել է հարազատ քաղաքի քառամյա ուսումնարանում: Նա նկարել է սկսել շատ վաղ հասակից, ընդ որում, ի տարբերություն իր հասակակից երեխաների, փոքրիկ Ստեփանը սիրում էր նկարել միայն բնությունից: Նկարչության նկատմամբ նրա հակումը նկատվել էր արդեն իսկ ուսումնարանում: Սակայն տղայի գեղարվեստական ծիրքը հետևողական զարգացում այդ ժամանակ չունեցավ: Եվ միայն Շուշիի ուսումնարանը ավարտելուց երկու տարի անց հնարավորություն ստեղծվեց շարունակել սիրելի զբաղմունքը: Ճակատագրի բերումով, իսկ ավելի ստույգ Աղաջանյանի մախաձեռնող, հոգատար և հեռատես քեռու՝ Ասլան Քոչարյանի շնորհիվ, որը նկատել էր զարմիկի բնատուր մեծ շնորհքը, պատանին 1884 թ. հայտնվում է Ֆրանսիայում, Մարսել քաղաքում, որտեղ նրա քեռին զբաղվում էր առևտրական գործունեությամբ: Բնական է, որ նրան մինչ այդ անծանոթ նոր միջավայրը ապշեցրեց մեր հերոսին: Սակայն շնորհալի պատանին արագորեն, համառությամբ և նպատակասլացությամբ (հատկություն, որը, ինչպես հայտնի է, բնորոշ է Հայաստանի այս տարածաշրջանի բնակիչներին) ընտելացավ միանգամայն անծանոթ կյանքին: Սկզբում քեռի Ասլանը նրան տեղավորեց մասնավոր պանսիոն, հետագայում տեխնիկական ուսումնական հաստատություն ընդունվելու նպատակով՝ լեզու և ընդհանուր հանրակրթական առարկաներ յուրացնելու համար: Շնորհալի և աշխատասեր պատանին մեծ հաջողությամբ է ավարտում ուսումը պանսիոնում: Բայց ամենակարևորն այն է, որ անկանխատեսելի ճակատագիրը Աղաջանյանին կրկին հնարավորություն շնորհեց պանսիոնում սովորելու տարիներին նվիրվել սիրելի զբաղմունքին՝ նկարչությանը, որի մասին նա չէր դադարել կրքոտ երազել: Պանսիոնի ուսումնական ծրագրում ընդգրկված էր նկարչություն առարկան: Ավելին՝ այն դասավանդում էր բարի, կարեկից, և գլխավորը՝ փորձառու ուսուցիչ Ամինը: Ուսուցիչը, առաջին իսկ դասերից նկատելով պատանի շուշեցու գեղարվեստական արտակարգ օժտվածությունը, ոչ միայն սկսեց լրջորեն զբաղվել շնորհալի աշակերտով, այլև

համառորեն համոզել Աղաջանյանի քեռուն հնարավորություն ստեղծել նրան հաճախելու Մարսելի գեղարվեստական ստուդիան, որը համարվում էր հեղինակավոր գեղարվեստական ուսումնական հաստատություն: Արագ հաջողությունները գեղարվեստում և ուսուցիչների մշտական հորդորները քեռի Ասլանին ստիպեցին համաձայնել, որ Աղաջանյանը ամբողջովին նվիրվի արվեստին: Սակայն այս անգամ ճակատագիրը երես շրջեց Աղաջանյանից: Դրա պատճառը Ասլան Քոչարյանի ֆինանսական ճգնաժամն էր և նրա հարկադրված մեկնումը Ֆրանսիայից: Քեռու մեկնումից հետո Աղաջանյանը հայտնվեց ծանր նյութական կացության մեջ, առանց որևէ ապրուստի միջոցների: Կամքն ու տոկունությունը օգնեցին նրան դուրս գալ այդ իրավիճակից: Ամենատարբեր աշխատանքներ կատարելով, երբեմն էլ շատ նվաստացուցիչ պայմաններում, նա նպատակասլաց համառությամբ աշխատում էր ապրուստի միջոցներ վաստակել և ամենակարևորը՝ շարունակում էր սովորել: Ընդ որում նրա հաջողությունները Մարսելի ուսումնարանում նշանակալի էին: Ամեն անգամ ուսումնական տարվա վերջում տաղանդավոր պատանին արժանանում էր ոսկե մեդալի: Բացի այդ ամառային արձակուրդի ամիսներին Աղաջանյանը ինքնաձուլաբար ու համառորեն շարունակում էր նկարել բնությունից քաղած պատկերներ Ֆրանսիայի ծովափնյա շրջան Բրետանում, որն իր տեսարաններով մշտապես արժանացել էր բազմաթիվ նկարիչների ուշադրությանը (ընդ որում նաև հայ՝ Փ. Թերլենեզյան, Ե. Թադևոսյան, Կ. Ադամյան և այլն): Այդ ընթացքում նրա ֆինանսական դրությունը փոքր ինչ լավանում էր շնորհիվ հարազատների ուղարկած ոչ մեծ գումարների: Մեծ հաջողությամբ ավարտելով Մարսելի գեղարվեստական ստուդիան՝ Աղաջանյանը տեղափոխվում է Փարիզ, և 1897 թ. ընդունվում ժյուլիենի գեղարվեստական ակադեմիան՝ շարունակելով աշխատել միևնույն եռանդով ու համառությամբ ֆրանսիացի հանրահայտ նկարիչներ, պրոֆեսորներ Ժան-Պոլ Լորանի և Բեն-ժամեն Կոնստանի ղեկավարությամբ: Ժյուլիենի ակադեմիայի եռամյա դասընթացը նույնպես ընթանում է անփոփոխ հաջողությամբ: Աղաջանյանը ավարտում է այն ոսկե մեդալով: Ակադեմիայի պրոֆեսորները, հատկապես Ժան-Պոլ Լորանը, նշելով երիտասարդ նկարչի արտակարգ տաղանդը, նրան կանխատեսում է գեղանկարչի փայլուն ապագա: Թե որքան բարձր մակարդակի էր հասել Աղաջանյանի մասնագիտական վարպետությունը, վկայում են այդ շրջանից մեզ հասած մի շարք

աշխատանքներ: Ֆիզուրների և գլուխների ուսանողական ածխանկարները խոսում էին գծանկարի տեխնիկայի կատարյալ տիրապետման մասին, իսկ մի քանի պահպանված յուղանկարներ ապշեցնում են իրենց գեղանկարչական վարպետությամբ և գեղարվեստական բարձր որակով հիշեցնում են հին վարպետների, մասնավորապես, ֆլամանդական դպրոցի վարպետների նկարները: Դրանց մեջ զգացվում է XIX դարի կեսին Ֆրանսիայում ծնավորված ռեալիստական արվեստի լավագույն գեղարվեստական սկզբունքները:

Ցավոք, իր ստեղծագործական ճանապարհի ամենասկզբում Աղաջանյանը ընտանեկան հանգամանքների պատճառով ստիպված է լինում թողնել Փարիզը՝ եվրոպական արվեստի հրաշալի կենտրոնը, և տեղափոխվել հայրենիք՝ Շուշի: Այստեղ նրա ստեղծագործական գործունեությունը բախվում է մի շարք ինչպես բարոյական այնպես էլ ֆիզիկական բնույթի անբարենպաստ հանգամանքների:

1900-1902 թթ. Շուշիում ստեղծված մի ամբողջ շարք նկարներից լավագույն երեքը՝ հոր և մոր դիմանկարները և «Դարաբաղյան բնապատկերը» (1900) ասես ծրագրավորել են Աղաջանյանի գեղանկարչության ամենաբնորոշ հատկությունները, ինչպես նաև նրա ժանրային հակումները: Դիմանկարն այսուհետ կդառնա նկարչի համար ստեղծագործելու ամենամախրնտրելի ձևը, որի կողքին վերջինիս զգալիորեն զիջելով տեղ կգրավի բնանկարը:

Բոլոր երեք հիշատակված կտավներն էլ հարկ է համարել նրա վաղ ստեղծագործության գլուխգործոցներից և նշանակալի ներդրում հայ կերպարվեստի գանձարանում:

Կարճ դիտարկենք նշված կտավների գեղարվեստական արժանիքները: Երկու դիմանկարներից որակի առումով առաջնությունը պետք է տրվի հոր դիմանկարին, որի գեղարվեստական արժանիքները ավելի բարձր են: Նրա կերպարաբովանդակային լուծումը խորն է և սուր: Հոր ծանրամարմին և բուրգածև ֆիզուրը պատկերային հարթության վրա ըստ չափի վարպետորեն տեղադրված, կարծես բացում է շրջանակի սահմանները առաջացնելով զսպված հզորության զգացում: Դրան նպաստում է խոշոր դաստակների պատկերումը, որոնք հարաբերականորեն չափազանցված են: Այս դիմանկարի խիտ, հագեցած գունային սանդղակը գրեթե միագույն է ընդհանուր երանգով, սակայն հարուստ է քրոմատիկ ելևէջումներով:

Ի տարբերություն հոր՝ մոր դիմանկարը լուծված է լուսավոր կերպարային երանգներով: Գույներն այստեղ ավելի շոշափելի են և աչքի են ընկնում թափանցիկ ջերմությամբ, իսկ հագուստի սև երանգը լիցքավորված է հազիվ մշմարելի քրոմատիկ ելևէջներով: Գլխի հմտորեն մշակված լուսաստվերային կերպավորումը հագեցած է անդրադարձումների ոսկեգույն երանգներով:

Գեղանկարչական տեսակետից «Ղարաբաղյան բնապատկերը» (1900 թ.), ի տարբերություն դիմանկարների, ունի ավելի մեծ կոլորիտակաճարժանիքներ: Պատկերային բաղադրիչների գուներանգային որոշակիությունը այստեղ ավելի շեշտված է. չնայած պատկերային տարրերի մեծաքանակությանը և գունային բազմազանությանը՝ գեղանկարչական հարթությունը օժտված է միասնականությամբ և ամբողջականությամբ: Նկարիչը դրան հասել է ոսկեգույն երանգի ընդհանուր գերիշխումով:

Այսպիսով, չնայած հայրենի Շուշիում ստեղծված մի շարք առաջնակարգ ստեղծագործությունների, գավառական քաղաքի սոցիալ հասարակական մթնոլորտը, նկարչության միջոցով գումար վաստակելու հնարավորության բացակայությունը Աղաջանյանի համար չափազանց անբարենպաստ եղավ և նա որոշեց մեկնել Մոսկայով Փարիզ: Այդ նպատակով նա գնում է Բաքու, հույս ունենալով այնտեղ ճանապարհի համար անհրաժեշտ գումարներ աշխատել: Սակայն Աղաջանյանի համար Բաքվում երկու տարի մնալը ոչ միայն անհաջող էր բոլոր առումներով, այլև ինչ-որ չափով դրամատիկ: 1904 թ. դեպի Մոսկվա ճանապարհին Աղաջանյանը կնոջ հետ հարկադրված կանգ է առնում Դոնի-Ռոստովում, որտեղ էլ ճակատագրի բերմամբ այնուհետև ապրում ու աշխատում է մոտ տասնյոթ տարի: Աստիճանաբար ստեղծագործական գործունեության համար պայմանների ստեղծվելը, որին նպաստեցին Ռուսաստանի գավառական քաղաքի գեղարվեստական մթնոլորտը, այստեղ պրոֆեսիոնալ գեղանկարիչների, ընդ որում մի քանի հայ նկարիչների գտնվելը, պարբերական ցուցահանդեսները և այլն, նպաստեցին ամբողջովին նվիրվելու արվեստին:

Աղաջանյանի ռոստովյան շրջանի կյանքը, չնայած մի շարք ծանր հանգամանքների, ընդհանուր առմամբ կարելի է բարենպաստ համարել նրա ստեղծագործական գործունեության համար: Հենց այս քաղաքում լիովին բացահայտվեց ականավոր հայ գեղանկարչի գեղարվես-

տական ներուժը, այստեղ ձևավորվեցին նրա հրաշալի գեղարվեստական լեզվի բնորոշ գծերը:

Այս բանին շատ առումներով նպաստեցին մեր վարպետի շուրջը ստեղծված բարյացակամ մթնոլորտը, ինչպես և Աղաջանյանի նման բացառիկ բարոյական հատկություններ կրող մարդու բնավորությունը, որը միշտ պատրաստական էր օգնության գալու մերձավորներին: Ռոստոփի արվեստասեր հասարակությունը բարձր գնահատեց գեղանկարչի նրա արտակարգ տաղանդը: Տեղական ցուցահանդեսներում նրա հաջողությունը անփոփոխ էր: Դա հաստատվում է նաև հետաքրքիր միջադեպով՝ ականավոր ռուս գեղանկարիչ Կ. Կորովինի հետ հանդիպմամբ, որի գեղանկարչական մեծ տաղանդը համաեվրոպական ճանաչում ուներ: 1916 թ. տարանցիկ կանգ առնելով Ռոստոփում և այցելելով տեղի նկարիչների ցուցահանդեսը և այստեղ տեսնելով Աղաջանյանի աշխատանքները՝ նա խնդրել է իրեն ծանոթացնել այդ կտավների հեղինակի հետ, իսկ Աղաջանյանի հետ հանդիպման ժամանակ իր հիացմունքն է հայտնել նրա կտավներից: Հաջորդ օրը ի պատիվ Աղաջանյանի նա կազմակերպում է ընթրիք-երեկո, որն անցնում է երկարատև մտերմական զրույցներով, բնականաբար, արվեստի, մասնավորապես, փարիզյան գեղարվեստական կյանքի մասին... Այս հանդիպումը սեփական ուժերի նկատմամբ հավատի ևս մի խթան էր մեր վարպետի համար:

Ռոստոփյան շրջանի բնութագրման համար, որն ընդգրկում է 1904-1921 թթ., դիտարկենք այդ ստեղծագործական փուլի միայն մի քանի առավել նշանակալի դիմանկարներ:

Այսպես, հիանալի գեղարվեստական արժանիքներով է օժտված «Զարմուհու դիմանկարը» (1908): Մեծ վարպետությամբ է տեղադրված կտավի հարթության վրա երիտասարդ աղջկա իրանը՝ միմյանց վրա դրված ձեռքերով: Արդեն իսկ կոմպոզիցիոն կառուցվածքի մեջ նկատվում է հանգիստ հավասարակշռված ներդաշնակության զգացում: Ինքնին կատարումը Աղաջանյանի գեղանկարչական փայլուն վարպետության օրինակ է: Նկարում գերիշխող գունային տարր է հանդիսանում հերոսուհու վարդագունա-կարմիր հագուստը: Ազատ, գրեթե վիրտուոզ դրված գունահարվածները բարդ և բազմաշերտ մշակված կտավի վրա այս աշխատանքի կոլորիտին տալիս են թանկարժեք կտորի ֆակտուրայի նմանություն: Այսպիսով գույնը տոգորում է ողջ պատ-

կերային հարթությունը, որի վրա պարզ ու հստակ ընկալվում է վարպետորեն նկարված գլուխը, համեստ դիմագծերով երեսը, արտահայտիչ տխուր աչքերով, կերտելով ընդհանուր առմամբ նուրբ բանաստեղծական կերպար:

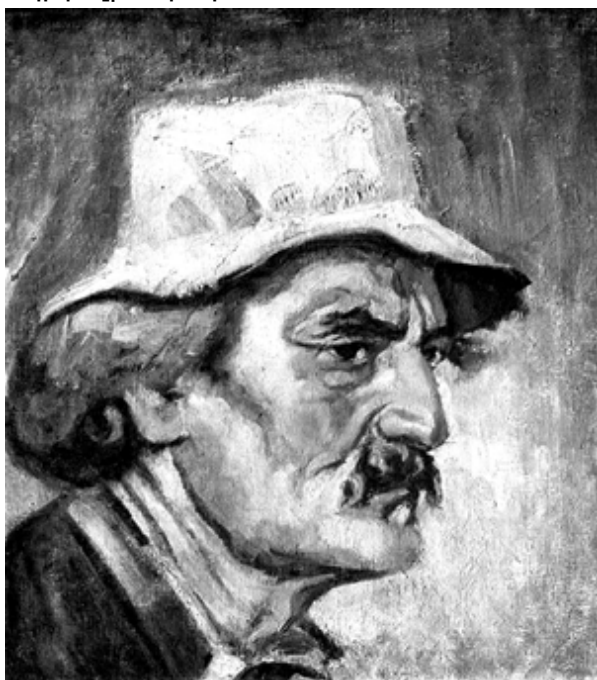
Աղաջանյանի հանրաճանաչ «Մտորումներ» (1914) կտավը պետք է դասել նրա առավելագույն գեղարվեստական նվաճումների շարքը: Այս աշխատանքն ի տարբերություն նրա այլ դիմանկարների կարելի է դիտարկել որպես դիմանկար-պատկեր: Որոշ ուսումնասիրողներ այն դիտարկում են պատմողական ենթատեքստ կրող նկարի տեսանկյունից: Մինչդեռ մեզ թվում է, որ Աղաջանյանի կողմից այս նկարը մեկնաբանված է որպես որոշակի զգացմունքային-իմաստային բովանդակություն կրող կերպար, ինչպես և արվեստի ցանկացած ստեղծագործություն: Այդ բովանդակությունը կարելի է սահմանել որպես թախծի, մենության, հուսի, սպասումի և այլն արտահայտություն, բայց ոչ մի դեպքում որպես սուր դրամատիկ հիմք ունեցող, առավել ևս ողբերգական բնույթ կրող կտավ, ինչպես փորձում էին այն բացահայտել: Վերը նշված զգացմունքային մթնոլորտը, որն ունի նուրբ բանաստեղծական երանգավորում, արտացոլվել է պատկերված կնոջ դեմքին: Կնոջ մարմնով կազմված սահուն, ալիքաձև գծերը սկզբից ևեթ նկարին հաղորդում են այդ զգացումը: Խիտ, ինչ-որ չափով խավար, մուգ կոլորիտը նույնպես համապատասխանում է այդ ընդհանուր տրամադրությանը:

Աղաջանյանի ռոստովյան շրջանը, որը տևեց 17 տարի, չնայած բարդ վիճակներին, արգասաբեր գտնվեց: Այստեղ վերջնականապես ձևավորվեցին նրա ստեղծագործական սկզբունքների անհատական յուրահատկությունները:

1921 թ. սկսվում է Աղաջանյանի կյանքի և ստեղծագործության նոր փուլ: Նորաստեղծ Հայաստանի Խորհրդային հանրապետության հրավերով Աղաջանյանը տեղափոխվում է Երևան՝ մի շարք այլ հայ գործիչների նման ազգային մշակույթը վերածնելու նպատակով: Նա մեր մի շարք այլ վարպետների հետ համատեղ կազմակերպում է Երևանի Գեղարվեստական ուսումնարանը, հաջողությամբ դասավանդում է այնտեղ և զուգահեռաբար ստեղծագործում: Այն ժամանակվա Խորհրդային Միության ցանկացած մեծ քաղաք կարող էր նախանձել ուսումնարանի ուսուցչական կազմին, մասնավորապես, այնպիսի

հրաշալի վարպետի առկայությանը, ինչպիսին Աղաջանյանն էր, որը իր մեջ միավորում էր բարձրագույն մարդկային հատկանիշներ, որոնք միշտ անհրաժեշտ են ուսուցչին: Երևանում գրեթե 20-ամյա ստեղծագործական գործունեությունը առանձնանում է մի ամբողջ շարք գեղարվեստական նոր նվաճումներով: Հայտնվում են մեծ թվով ինչպես դիմանկարչական, այնպես էլ բնանկարչական կտավներ: Նշենք երևանյան կամ այլ կերպ` խորհրդային շրջանի մի շարք ստեղծագործություններ:

Ապշեցուցիչ գեղանկարչական որակով է առանձնանում «Արարատը և Արարատյան դաշտավայրը» նկարը: Այստեղ Աղաջանյանը ընդհուպ մոտեցել է պլեներային գեղանկարչության խնդիրներին: Ամբողջ նկարում զգացվում է լույսի առատությունը: Մեր ականավոր վարպետների` Արարատի բազմաթիվ պատկերների մեջ Աղաջանյանի նկարը ներկայացնում է այդ լայնորեն տարածված մոտիվի բացարձակ անհատական և անկրկնելի մեկնաբանում:

Նկար 2. Ինքնանկարը

Երևանյան շրջանի գործերում նշանակալից հաջողություն է վարպետի «Ինքնանկարը» (1926): Ինչպես կերպարի բացահայտման, այնպես էլ գեղանկարչական մարմնավորման մեջ Աղաջանյանն այստեղ հասնում է բացառիկ գեղարվեստական մակարդակի: Առաջին հերթին ապշեցնում է կատարման էքսպրեսիվ արտակարգ ուժը: Լայն վրձնահարվածները անսխալ կերտում են կամային, ուժեղ մարդու հետաքրքիր կերպարը: Այս ինքնադիմանկարը հայ արվեստում տվյալ ժանրի բարձրագույն նվաճումներից է:

Շուրջ 20 տարվա ընթացքում հայրենիքում Աղաջանյանի ստեղծած հրաշալի դիմանկարները բազմաթիվ են: Սակայն հարկ է կանգ առնել վարպետի մի գլուխգործոցի՝ «Երգչուհի Բորոնկինայի դիմանկարի» (1935) վրա: Ըստ կոմպոզիցիայի դիմանկարը լուծված է կրծքավանդակից վերև: Մեզ ներկայանում է բարեկազմ, բարձրահասակ, գեղեցիկ

Նկար 3. Բորոնկինա

մի կնոջ պատկեր: Պատկերն ամբողջովին ողողված է լուսային փայլքով: Բարձր գեղագիտական վարպետությամբ են նկարված կարմրաօխրագույն մազերը: Ջարմանալի ռիթմիկ-վիրտուոզ եղանակով է կատարված մազերի ազատ թափված վարսերը: Ծերացող վարպետի ձեռքը անբասիր ճաշակով և անսխալ վիրտուոզությամբ է վերարտադրել դրանք: Արտակարգ սուր է դիմագծերի առանձնահատկությունների վերարտադրումը՝ աչքերը, քիթը, բերանը, կզակը անջնջելի տպավորություն են թողնում:

Կատարելապես տիրապետելով եվրոպական ավանդական դասական գեղարվեստական արտահայտչալեզվին և բնությունից օժտված լինելով հայացքների որոշակի պահպանողականությամբ, Աղաջանյանը չխոտորեց իր հակումը դեպի XIX դ. կեսի ֆրանսիական ռեալիստական գեղանկարչության ավանդույթները, թարմացնելով դրանք սոսկ տարբեր արտահայտչական հնարավորություններով և անտարբեր մնալով իր ժամանակի արմատական գեղարվեստական որոնումների նկատմամբ:

Ս. Աղաջանյանի ստեղծագործական ժառանգությունը վիթխարի դեր է խաղացել կերպարվեստի հայ ազգային դպրոցին հատուկ, գեղանկարչական բարձր որակի ձևավորման գործում: Նրա ստեղծագործության բարերար ազդեցությունը լրացվել և զուգորդվել է անմիջական մանկավարժական գործունեությամբ: Աշակերտները մշտապես կիիշեն ուսուցչի անկրկնելի կերպարը՝ բարձրահասակ, ալեհեր առատ խռիվ մազերով, անչափ բարի, բաց հոգու տեր, իր զգացմունքներում երեխայի պես անմիջական: Եվ այս կերպարի մեջ կարծես արտացոլվել են հայկական Արցախ բնաշխարհի բնակիչների լավագույն գծերն ու հատկանիշերը:

Ստեփան Աղաջանյանի գեղանկարչությունը հարկ է դասել մեր ազգային մշակույթի անգնահատելի այն գանձերի թվին, որով մենք վստահորեն և հպարտությամբ կարող ենք հանդես գալ ցանկացած գեղարվեստական միջոցառման, ցանկացած երկրում: